

і дефіцитом уваги. – М., 2000.

4. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.

Лемешева Т. Є., Подавільнікова І. М. *

ЕТАПИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ: ПІДГОТОВКА ДО ШКОЛИ ТА АДАПТАЦІЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

У статті висвітлюється важливість початкових етапів соціалізації дитини, подаються поради батькам та педагогам щодо сприяння ефективній соціалізації дошкільників і першокласників.

Нині, коли в нашій країні відбуваються широкомасштабні процеси соціально-економічних і політичних змін, коли максимально загострюються суспільні суперечності, зростає небезпека виникнення відхилень у поведінці дітей, досить актуальною проблемою для психологів, педагогів, фізіологів, лікарів є саме проблема соціалізації дитини.

Спираючись на нормативну базу: новий Державний стандарт, програми «Українське дошкілля», «Дитина в дошкільні роки», урахувавши вікові особливості психологічного розвитку дитини, психологи ДНЗ та ЗНЗ працюють у напрямі формування психологічної готовності підростаючого покоління до входження в соціум, тобто його соціалізації.

«Соціалізація – процес і результати засвоєння людиною історично створених соціальних норм та культурних цінностей (конструктивних та саморуйнівних), що передбачають її включення в систему суспільних відносин, та самостійне відтворення цих відносин» [6].

Освітня програма «Дитина в дошкільні роки» зорієнтована на цінності та інтереси дитини, урахування вікових можливостей, на збереження дитячої субкультури, на ампліфікацію (підсилення) дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх сторін життя малюка.

Позитивними змінами Державного стандарту початкової загальної освіти є забезпечення наступності змісту дошкільної та початкової загальної освіти, а також упровадження особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховний процес початкової школи. Нова редакція Державного стандарту початкової загальної освіти зорієнтована на соціалізацію особистості молодшого школяра.

Безперечно, чим краще підготовлені організм та психіка дитини до всіх змін, пов'язаних із початком навчання в школі, неминучих труднощів, тим легше вона з ними впорається, тим спокійніше і менш болісно проходить процес адаптації до шкільного навчання.

Необхідно визначити готовність дитини ще до вступу в школу і на самому початку навчання. Доведено, що в дітей,

* © Лемешева Т. Є., Подавільнікова І. М.

які не готові до систематичного навчання, важче й довше проходить період адаптації, пристосування до школи, у них частіше проявляються різноманітні труднощі навчання, серед них значно більше тих, які не встигають, і не лише в першому класі. У подальшому ці діти частіше мають порушення здоров'я.

Готовність до шкільного навчання – багатоаспектне утворення, яке потребує комплексних психолого-педагогічних досліджень. Багато видатних вчених педагогів та психологів переймалися цим питанням, серед них Л. І. Божович, О. В. Запорожець, Л. А. Венгер та ін.

Мета статті – висвітлити шляхи оптимізації соціалізації дітей через підготовку їх до наступного етапу розвитку, а саме, переходу від дошкільного до шкільного навчання.

У психологічній літературі, присвяченій аналізу шкільної зрілості, найчастіше називаються наступні елементи психологічної готовності: інтелектуальний, особистісний і емоційно-вольовий. На даний момент розроблений ряд психодіагностичних методик, що дозволяють визначити ступінь готовності дитини до навчання в школі (Л. Венгер, Р. Вітцлак, Н. Гуткіна та ін.). Наприклад, у методиках, розроблених Л. Венгером, Н. Гуткіною, акцент зроблений на таких компонентах шкільної зрілості, як розвиток інтелекту, дрібної моторики, а особистісна готовність зведена, в основному, до мотиваційної. Це пов'язано з тим, що ступінь інтелектуального розвитку, зорово-моторну координацію легше піддати дослідженню за допомогою психологічної методики, визначити міру її сформованості.

Методика «10 субтестів» спрямована на виявлення індивідуального рівня розвитку відповідних психічних структур дитини, що допомагає здійснювати педагогічну діяльність більш цілеспрямовано і толерантно; з'ясувати рівень готовності дітей до навчання в школі та спланувати корекційну роботу.

Особистісну готовність «виміряти» набагато складніше, хоча її важливість і значущість сумнівів не викликає. За даними різних дослідників, від 15 до 40% учнів початкових класів перебувають у стані дезадаптації. Однією з причин виникнення такої проблеми ми вважаємо особистісну невідповідність дитини до школи, де навчання передбачає колективний характер діяльності. Отже, майбутній школяр повинен мати певні навички:

- спілкування з дорослими і однолітками, знаходження свого місця в групі дітей;
- дотримання певних норм і правил поведінки і спілкування;
- уміння правильно оцінити свої реальні і потенційні можливості (здібність до самооцінки).

Для досягнення бажаних результатів доцільним є проведення корекційно-розвивальних занять саме в старших групах дитячих закладів: у першому півріччі – як підготовчих до діагностики рівня психологічної готовності до шкільного на-

вчання; у другому півріччі – корекційних занять з тими дітьми, хто під час першого діагностування показав низький та середній рівні готовності до шкільного навчання. Доречно використовувати програми «Пограємось у школу» [7], «Розвиток психомоторних функцій у дітей 5 року життя» [8] та ін. Доцільним є також проведення спільної роботи дітей з батьками. Організація таких занять надає можливість батькам зрозуміти, з якими труднощами можуть зустрітися їхні діти та як вони можуть допомогти в їх подоланні.

Старший дошкільний вік завершує початковий етап соціалізації дитини на рівні дошкільного навчального закладу. На цьому етапі відбуваються суттєві зміни в її житті. Складовими соціальної адаптації є: уміння прилаштуватися до життя в нових соціальних умовах, розуміння нового періоду свого життя, особистісна активність у встановленні гармонійних зв'язків із соціальним оточенням, що потребує вміння унормовано поводитися, відстоювати власні думки, позицію (Н. Д. Ватутіна, О. Л. Кононко, С. М. Курінна, І. П. Печенко та ін.). О. Л. Кононко зазначає: «Опанування науку життя – основна потреба дитини, яку вона прагне задовольнити. Це вимагає від неї вміння не лише виживати за швидкоплинних умов навколишнього середовища, а й жити на повну силу, реалізувати свій потенціал, досягати злагоди з довкіллям, знаходити своє домірне місце у суперечливому світі» [3].

У вихованні повноцінної особистості важливою є соціалізація дитини в її перших соціумах – родині й групі дитячого садка, що сприяє її соціально-психологічній адаптації до подальшого життя в суспільстві та успішній взаємодії з навколишнім світом. Результатом ранньої соціалізації є вільне спілкування дітей з однолітками й дорослими та готовність до школи. Від того, як відбувається процес ранньої соціалізації багато в чому залежить подальше життя людини, оскільки в цей період приблизно на 70% формується людська особистість.

Велике значення для соціалізації майбутніх школярів має обізнаність батьків. Тому необхідними є різні види просвітницької діяльності. А саме: конференція для батьків «Психологічна готовність батьків до навчання дітей у школі», яка проводиться на початку навчального року для батьків старших груп, семінар-практикум «Скоро нам до школи», систематичне консультування батьків за темами «Розвиваємо емоційно-вольову сферу дитини», «Як підвищити самооцінку дитини», «Розвиток дрібної моторики рук» та ін.

Поради батькам майбутніх першокласників наступні.

✓ Для дитини ви – зразок мовлення, адже діти вчать мови, наслідуючи, слухаючи, спостерігаючи. Ваша дитина обов'язково говоритиме так, як ви.

✓ Дитина успішно засвоює мову в той момент, коли дорослі слухають її, спілкуються з нею, розмовляють. Виявляйте готовність слухати. Якщо роль слухача вас втомлює, якщо ви

ПСИХОЛОГІЯ

поспішаєте, не забувайте: терпіння, виявлене вами в дошкільний період, суттєво полегшить ваші проблеми в майбутньому.

✓ Приділяйте дитині якомога більше часу. Саме в дошкільні роки закладаються основи впевненості в собі та успішного мовленнєвого спілкування поза сім'єю. Від ступеня раннього мовленнєвого розвитку залежатиме подальший процес розвитку дитини в школі.

✓ Не забувайте, що мова та мовлення краще розвиваються в атмосфері спокою, безпеки, любові.

✓ У кожної дитини свій темперамент, свої потреби, інтереси, симпатії та антипатії, поважайте її неповторність.

✓ Ставте для себе та для дитини реальні завдання. Ведіть і спрямовуйте, але не підштовхуйте.

✓ Забезпечуйте дитині широкі можливості користування кожним із 5 відчуттів: вона повинна бачити, слухати, торкатися руками, куштувати на смак різноманітні елементи навколишнього світу.

✓ Допомагайте дитині розвивати дрібну моторику м'язів руки, аби їй було легше опанувати письмо. Для цього необхідно багато вирізати, малювати, зафарбовувати, будувати, складати невеликі за розміром деталі, зображення тощо.

✓ Забезпечуйте всі можливості та умови для повноцінної гри дитини. Гра – це її провідна діяльність, це її робота. Л. Виготський зазначав: «Чим краще дитина грається, тим краще вона підготовлена до навчання в школі».

✓ Допомагайте дитині досягнути склад числа. Немає необхідності, щоб дитина механічно могла лічити до 100 і більше. Нехай вона рахує до 10-20, але їй вкрай необхідно розуміти, знати, з яких чисел можна скласти 5, а з яких – 7 тощо. Це є основою понятійного розуміння основ арифметики, а не механічного запам'ятовування.

✓ Працюйте з дитиною над розвитком її пам'яті, уваги, мислення. Для цього сьогодні пропонується багато ігор, головоломок, задач у малюнках, лабіринтів тощо в різних періодичних та інших виданнях для дітей.

✓ Запровадьте для дитини вдома єдиний режим і обов'язково дотримуйтеся його виконання всіма членами родини.

✓ Дитина повинна мати вдома певне доручення і відповідати за результат його виконання.

✓ Необхідною умовою емоційно-вольового розвитку дитини є спільність вимог до неї з боку всіх членів родини.

✓ Не завищуйте і не занижуйте самооцінки дитини, оцінюйте її результати адекватно, і доводьте це до її відома.

У процесі соціалізації дитина стикається з різними мікросоціумами, якими зазвичай є сім'я, дошкільний навчальний заклад, найближче оточення. При переході від одного до іншого соціального середовища дитина переживає кризу входження в нову соціальну спільноту, розчинення в ній, процес адаптації, що детермінується процесом індивідуалізації й завершується

інтегруванням в соціальне середовище.

Реалізація ігрових технік у роботі з дітьми полегшує адаптацію їх до нових соціальних умов, допомагає їм адекватно сприймати себе та інших людей, опанувати конструктивні форми поведінки й основи комунікації в суспільстві [5].

Найбільші складнощі, як правило, відчувають діти, які не відвідували дитячий садок, коло спілкування яких було обмежено близькими дорослими, а досвід спільної діяльності і спілкування з однолітками незначний.

Для таких дітей ми пропонуємо індивідуальну роботу – розвивальні заняття з психологом, а також курси батьків майбутніх першокласників, на яких вони навчаються, як допомогти своїй дитині в перші дні в школі.

Одним із головних новоутворень дошкільного дитинства слід назвати супідрядність мотивів. За образним висловом А. Н. Леонтьєва, у кінці дошкільного дитинства в дитини зав'язуються перші «вузли» особистості в процесі міжособистісних відносин, що пов'язане з виникненням ієрархії мотивів. До кінця дошкільного віку в дитини формується внутрішня позиція школяра, яка є системою потреб, пов'язаних з новою суспільно значущою діяльністю дитини – навчанням.

Процес появи внутрішньої позиції школяра можна розглядати як створення необхідної передумови для подальшого формування у дитини соціальної ідентичності, тобто віднесення дитиною себе до певної групи – групи школярів. Формування – це процес, у даному випадку ідентифікації, а його результатом буде ідентичність – особистісна або соціальна.

Найважливішим кроком в процесі отримання дитиною соціальної ідентичності є початок навчання в школі, безпосереднє включення її в той соціальний контекст, де який образ склався в дитини в результаті розповідей дорослих про школу і навчання. У дитини з'являється можливість діяти в цій новій для неї соціальній ситуації.

У цей час на перший план виходить адаптація маленького учня до нових умов.

Поняття «шкільна адаптація» використовується в описуванні різних труднощів, що виникають у дітей у зв'язку з навчанням у школі.

Після вступу до школи відбувається зміна соціальної позиції дитини, що спричинює ламання стереотипів поведінки і взаємин з оточуючими, необхідність засвоєння нових вимог, пропонуваних їй учителем і батьками.

Усі діти проходять період адаптації до школи, навіть ті, котрі мають попередню підготовку. Цей період продовжується в середньому від 10–18 днів до 1–3 місяців і супроводжується зростанням внутрішньої напруженості дитини, підвищенням рівня тривожності і зниженням самооцінки.

При нормальній шкільній адаптації емоційне самопочуття й самооцінка стабілізуються, якщо ж процес адаптації дитини

ПСИХОЛОГІЯ

в 1-му класі ускладнений, може простежуватися деформація її особистісного розвитку.

Ми вважаємо, що показниками адаптації є продуктивність у навчальній діяльності, позитивне емоційне самопочуття, відсутність внутрішньої напруженості.

Більшість дітей адаптується до школи досить швидко, із задоволенням відвідує заняття; вони виконують завдання, підкоряються вимогам учителя і батьків.

У деяких дітей процес адаптації сильно затягується. Іноді на першому році навчання повноцінної адаптації до школи так і не відбувається, але це не завжди супроводжується явними ускладненнями в освоєнні шкільної програми і може проходити на фоні гарної успішності.

Адаптація дітей відбувається швидше й легше, якщо тип педагогічної взаємодії вчителя з учнями є особистісно орієнтованим, а не навчально-дисциплінарним. Такий учитель створює в класі сприятливу атмосферу.

Нами пропонуються деякі корекційні заходи, виходячи з причин та форм дезадаптації (табл. 1).

Таблиця 1

Вияв, причини шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку та відповідні корекційні заходи

Форма дезадаптації	Причини	Корекційні заходи
Неприсосованість до предметної сторони навчальної діяльності	Недостатній інтелектуально-психомоторний розвиток дитини, відсутність допомоги, розуміння з боку батьків і вчителя	Спеціальні бесіди з дитиною, у ході яких необхідно встановити причини порушень навчальних навичок; рекомендації батькам
Нездатність довільно керувати своєю поведінкою	Неправильне виховання в сім'ї (відсутність зовнішніх форм обмежень)	Робота з сім'єю; аналіз власної поведінки вчителя з метою запобігання можливій неправильній поведінці
Нездатність прийняти темп шкільного життя (частіше трапляється в соматично ослаблених дітей із затримкою розвитку, слабким типом нервової системи)	Неправильне виховання в родині чи ігнорування дорослими індивідуальних особливостей дітей	Робота з сім'єю; визначення оптимального режиму навантаження учня
Шкільний невроз чи фобія школи – невміння розв'язати протиріччя між сімейним і шкільним «ми»	Дитина не може вийти за межі сімейної спільноти (частіше в дітей, батьки яких несвідомо використовують їх для вирішення своїх проблем)	Необхідне підключення шкільного психолога – сімейна терапія чи групові заняття для дітей у поєднанні з груповими заняттями для батьків

Для дітей, які слабо адаптуються або мають дезадаптацію, ми пропонуємо проведення корекційних занять з метою формування психічних якостей, що забезпечують успішну адаптацію дитини до навчання; формування довольної поведінки, соціальних і пізнавальних спонукань до навчання; збагачення прийомів спілкування, вироблення вмінь правильно і гнучко спілкуватися з однолітками. Розвиток уміння свідомо підкоряти свої дії правилу. Орієнтування на певну систему вимог. Наприклад, заняття, запропоновані Н. О. Сидоренко [4].

Пропонуємо поради психолога педагогам та батькам, які враховують зміни в Державному стандарті початкової освіти.

1. Надавайте дітям більше самостійності. Нехай дитина робить «відкриття» сама, не поспішайте давати їй знання в готовому вигляді.

2. Створюйте позитивний емоційний фон.

3. Відмічайте «зростання» дитини, терпимість, старанність.

4. Дуже важливі інтонація, емоційне забарвлення висловлювання, зверненого до дитини.

5. Неможна дозволяти, щоб негативна оцінка діяльності дитини розповсюджувалася на його особистість, тобто дитину треба критикувати за її поведінку. Оцінка особистості блокує розвиток дитини й формує комплекс неповноцінності, як наслідок, і занижену самооцінку, і рівень притягань.

6. Стимулюйте участь дитини в колективних справах, іграх.

7. Привчайте дитину визнавати й адекватно виконувати правила, запропоновані дорослим.

8. Інтерес – найкраща з навчальних мотивацій, він робить дітей по-справжньому творчими особистостями і дає їм можливість відчуття задоволення від інтелектуальних занять.

9. Пов'язуйте нові знання з раніше засвоєними, зрозумілими.

10. Повторюйте вправи. Розвиток інтелектуальних здібностей дитини визначається часом і практикою. Якщо якась вправа не виходить, зробіть перерву, поверніться до неї пізніше або запропонуйте дитині більш легкий варіант.

11. Уникайте незадовільної оцінки. Ніколи не підкреслюйте слабості дитини в порівнянні з іншими дітьми. Формуйте в неї впевненість у своїх силах.

І. Д. Бех наголошує: «Процес виховання особистості – явище багатомірне; воно визначається впливами різного ступеня широти: від найбільш загальних, соціальних чинників до індивідуальних, вузько спрямованих. Тому-то неможливо науково обґрунтовано організувати виховання підростаючої особистості без глибоких знань про сутність цих чинників, їхню специфіку на даному етапі суспільного розвитку» [1, с. 15].

Шлях розвитку кожної дитини індивідуальний. Хтось починає раніше за інших ходити, але потім довго не говорить. Хтось,

ПСИХОЛОГІЯ

навпаки, не вміє швидко бігати, зате починає говорити цілими фразами і добре запам'ятовує букви. Тому до шкільного віку діти мають різний багаж досвіду, знань, умінь, навичок, звичок. Безумовно, що згодом кожен навчиться читати й рахувати, і навіть стане грамотним, але до моменту вступу до школи важливо, щоб дитина мала добру здатність до навчання. Саме від цієї готовності залежить адаптація маленького школяра до шкільного життя; як він опановуватиме навчальну діяльність; зрештою, як формуватиметься його особистість та проходитиме соціалізація.

Актуальними залишаються питання наступності в роботі дошкільних та загальних навчальних закладів, узгодження програм, а також налагодження плідної взаємодії з усіма іншими інститутами, у яких зростають і виховуються діти.

Створюючи в садках, школах простір для співпраці дітей, педагогів, батьків, ми надаємо можливість дитині успішно соціалізуватися. Співпраця передбачає реалізацію моральних категорій: рівності, справедливості, взаємного піклування, доброти, що забезпечує кожному вихованцю, учневі умови для освіти та самовиховання згідно з його бажаннями та можливостями. У центрі уваги педагогічного процесу стоїть дитина, її творчі сили, її соціалізація.

Тільки в контакті з дорослими людьми можливе засвоєння дітьми суспільно-історичного досвіду людства та реалізація властивої їм від народження потенційної здатності стати повноцінними представниками суспільства.

Література:

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посібник. – К. : Академвидав, 2009. – 248с. – (Серія «Альма-матер»). – Бібліогр. : с. 244-246. – ISBN 978-966-8226-79-3.
2. Кагарлицька О. Соціальна адаптація дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності/ http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vird/2010_7/14.pdf
3. Кононко О. Л. —Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини // Дошкільне виховання, 1999№ 5.
4. Сидоренко Н. О. Перший раз у перший клас: адаптація дитини до навчання у школі / Наталія Сидоренко. – К. :Шк. світ,2009. – 176с. – (Серія «Психологічна скарбничка»).
5. Теоретико-методологічні засади процесу соціалізації дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі: методичні рекомендації. – Херсон, 2013. – 48с.
6. Шацкий С. Роль среды в педагогическом процессе // Народное образование. – 1964. – С. 183.